

BERKES ERZSÉBET

Bús tréfa régen és ma

Németh László színműve
Veszprémben

Bár azzal hízelkedünk magunknak, hogy világgépünk természettudományi megalapozottságú, s elveink igazát a gyakorlattal hitelesítjük, azért mégis vannak babonáink. Azaz csodás elemekkel s félelemmel átszótt hiedelmeink, melyeket sem tények, sem tapasztalás nem hitelesítenek. Nemcsak olyasmi, hogy no, beütöttem a könyököm váratlan vendég érkezik; meg: ahányat a kakukk szól, annyi évet élek, hanem vannak ennél komolyabb babonáink is. Hogy tárgyunkhoz közelebb kerülünk: babonás tartózkodás él bennünk a kortárs társadalmi szatíra iránt. Addig rendben van, amíg vezércikkben csontig rágott fogyatékoságokról esik szó, de ha keserűbb, de ha mélyebbre futó ellentétek, fonáságok, netán bűnök kerülnek tollhegyre -- viszsza a sajtó, vissza a színpadok nyilvánosságára. Történelmi viseletünk, szövetséges osztályok pellengérré állítása - kímélet tárgya. Kivált, ha más babonákkal vagy legalábbis: tényekkel, tudományos alaposággal nem tisztázott nézetekkel - áll párba. Mondjuk olyan író vállalkozik szatirikus látásra, akinek politikai nézetei nem mindenkor és nem mindenben csengtek össze a jelen uralkodó eszméivel, akkor menten kész az elő-ítélet: ellenséges. Az meg sem fordul a fejünkben, hogy esetleg ellenségünk is kimutogathatja méltán javítandó hibáinkat.

Mindezt azért bocsátom előre, mert babonás aggodalom lenghette ez ideig - s némiképp bemutatójakor is -- körül Németh László szatírját, a *Harc a jólét ellen*. A szerző életében elő sem vették - pontosabban: ő maga sem nyújtotta he színházainkhoz, nyilván babonás tartózkodásból, s amikor a húszesztendősi főnállását ünneplő veszprémi Petőfi Színház idén elővette, mindent el is követett, hogy végtelenen megszelídítse a szatírai tárgyat, illetve a csattanót.

Ez a tárgy pedig a következő: egy Tisza menti kisváros erkölcsi fároszát, bizonyos Tölcséry nevezetű községvárosi tisztviselőt bizonyos dilemma gyötri. Értésülvén a minap ledobott atombombáról, megképzik szeme előtt az új energiaforrás következtében a világra rása

Jelenet Németh László *Harc a jólét ellen* című darabjának veszprémi előadásából.

baduló jólét demoralizáló perspektívája, s miközben családja amerikai segélycsomagokból beszerezhető rongyokért törí magát, barátai meg ártéri fákat vágnak ki, hogy a közelítő tél fűtött szobában legyen elviselhető, Tölcséryt a minden eddiginél nagyobb katasztrófa, a jólét elhárításának gondja emésztí. S mert a városka amúgy is tele hozzá hasonló ködfaló és moralizáló „nadrágos emberekkel”, nép, nemzet- és emberiségmentő „szellemóriásokkal”, jó magyar szokás szerint testületet is alakítanak a várható veszedelem elhárítására. Némi civódás, udvariaskodással palástolt bókacsattogató kellemkedés árán ki is osztják a tisztségeket - van elnök, ügyvezető titkár, nőbizottság, nemzetközi referens s más multhatatlanul fontos felelős - egyet nem sikerül kisütniök. Azt, hogy mi lehetne az az eszme, az a módszer, az a lehetőség, ami végül is ki nem merülne. Könyvgyűjtés? Testedzés? Nyelvtanulás? Kamarazenélés? Helytörténeti múzeum alapítása? Minden bizottsági tag a maga hobbyját akarja totálissá tenni, de a város bölcse valamennyit silánynak tartja. Pótcselekvés mindenik, s még ilyen minőségben is csak azokat elégítheti ki, akiknek erre -- már tudniillik a javasoltra van hajlamuk. Valami nagy, valami általános kel-lene. Tölcséry már éppen ott tart, hogy földadja a kutatást, amikor megjelennek a helyi, még csak alakuló kommunista párt agitátorai. Elmondják programjukat ipar, kereskedelem, közoktatás gondját az államra kell bízni. Az majd mindent megszervez. Termékek előállítását, az állampolgárok ellátását, ingyenes egészségügyet, klasszikusok oktatását. Tölcséry szédületes perspektívát fedez föl mind- ebben: ilyen fokú szervezethez lehetetlen megvalósítani, így a jólét, még ha az emberiség szolgálatába állítják is az atomenergiát, aligha teljesedhet ki de-

moralizáló nagyságában. Belépési nyilatkozatot kér tehát. A morál meg van mentve itt jólét nem lesz.

A szatírai csattanó akkor, amikor elcsattan - azaz most, hogy minden korábinál jobb átlagéletszínvonalat mondhatunk magunkénak a kommunista párt vezetése alatt, valóban kacajt fakasztó és nem is hat er^ősebbnek, mint egy blutt (zene nélkül). Két momentumot azonban nehéz elfelejteni: az egyik az, hogy a játék történelmi idején - 1945 őszén - alig-ha gondolhatták a Tölcséryhez hasonló gondolkodók hogy a jólét valóban bekövetkezik. A másik: aligha hihették a Csirizhez fogható képzetlen, falusi agitátorok, hogy mindez mégsem fog olyan könnyen és olyan egyenes vonalú úton megvalósulni, mint agitáló naivitásukban állították. A tréfa alján tehát ott motoz az a történelmi tapasztalat is, amitől nevetésünk elmélyülhet, önkritikussá színesedhetik

Németh Lászlót valójában nem is ez a csattanó izgatja, hanem annak a kommunizmusban nem bízó kisvárosi értelmiségnek, vagy korabeli szóval: közép-osztálynak a viselkedése, amelyiket publicisztikája 1945 előtti szakaszában oly fontos, megnyerni méltó osztálynak ítelt, s amelynek morális erejétől, küldetéstudatának fölkorbácsolásától oly sokat remélt. Ezek életképtelen meditációit le-leplezni, ön maga illúzióival leszámolni, tőlük nevetve megválni ilhetőbb ambíciója lehetett, mint az a könnyed fricska, melyet a darabzáró poén a kommunista agitátoroknak, a jólét reális esélyével a középosztálybelieket éppen nem kecsgető pártnak címezve elépatinthatott.

A darab egészéből sikerül ezt kiolvasni „81-es első számaiban közölte az Alföld”, a veszprémi előadás szemérmes titkolózása ugyanis azt sejteti, mintha Németh László felszabadulás előtti anti-kommunista meggyőződését kellene ken-

Csizmadia Gabi (Lica), Spányik Éva (Krisztinka) és Meszléry Judit (Katinka) a veszprémi előadásban (MTI fotó, Ilovszky Béla felvételei)

dőzni a leejtett befejezéssel. Vagy hogy éppen a babonák működtek? Horvai István úgy gondolta tán - nem minden alap nélkül -, hogy a szatírai csattanó sérelmes lesz politikai meggyőződésünkre?

Bizony csak találgathatunk, mert az előadás egésze nem vállalta föl azt a kegyetlen, az önkínzásig pontos és önrevízióig kemény szakítást, amit a szerző részben a „nadrágos emberek” moralizáló fölöslegességének rajzában, részben a maga kommunizmussal szemben tanúsított korábbi nézetei ellenében nyilvánított.

Horvai István kitűnő érzéssel kurtította meg a drámai szöveg helyenként terjengős, helyenként önisméltó részleteit; bizonyos jelenetek fölcserélésével - ha szöveggönyv hiányában emlékezetem jól regisztrálta -- szerencsésebbé tette a drámai szerkezetet is, de a játék tónusát szolidabbra intonálta, mint szatírák esetében indokolt volna.

Néhány kritikus úgy látta, hogy mind-ez abból fakad: Németh László tartotta magát az általa megfogalmazott nemzeti karaktervonáshoz, miszerint a magyar jellemzőkhöz nem tartozik a humor, s ennek folytán lett az előadás kevésbé mulatságos, sőt helyenként unalmas. Minthogy én nem találtam ilyen kategorikus definíciót, s nehezen hihetem, hogy Németh kitagadta volna a magyar irodalomból *A helység kalapácsa* szerzőjét, vagy akár Jókait is, megmaradok annyinál, hogy Né

meth László ezúttal nem élt a humor elfogadott eszközeivel. Azaz nem törekedett arra, hogy az ellentmondásokat megbocsátó derűvel összebékítse. Inkább követte azt a szellemet, melyet Aranytanulmányában maga is elemzett, így: „A mű (ti. *A nagyidai cigányok*) szimbolikus sugárzása, mint a Toldié, tökéletes, a magyar léleknek egy mélyebb rétege mond itt kritikát a felületesebb fölött, a tehetetlen erő kacag a satnya akaratra, a magyar öngűny költeménye ez, Don Quijote kicsiben. »Oly küzdelemre, mely világcsođa, Kétségbeesett kacaj lön Nagy Ida« - írja évek múlva. Azonban ez a két sor már a jövődö tankönyvek számára mentegeti Arany legigazibb költeményét. Nem a kétségbeesés tévedése volt az a kacaj, hanem jogos és örök kacaj, melylyel a magyarság felel történelmére.

Németh Lászlónál is így érzem: ahogy a *Pusztuló magyarokban* - másik vígjátékában, talán szatírájában - kétségbeesetten nevetett, de nem a történelmen, hanem a történelmi analízist elbohóckodókon, úgy most a történelmi távlatú elemzés kacagtatja: mint bizonyul alkalmatlannak a valódi helyzet fölismerésére egy önmagának történelemcsináló erővel hízelgő osztály - valójában: réteg - s mint viszi teljesen csámpás érdektudat olyan irányba, mely akarata ellenére lesz hasznára.

A társalgási darabok modorában előadott szatíra néhány helyen az eredeti

műfaj erényeit villantotta meg. Az amerikai csomagokat osztogató kvéker színre lépte, majd Miss Brown kísértő, fiit-teres gönceinek hatása az aszkézist fogadó Tölcséry hölgyekre nemcsak frenetikus szcéna, de kitűnő emlékeztető is azokról az évekről, amikor uraságtól levetett kacatokért tiporták egymást nem-csak azok, akiknek más nem volt, hanem azok is, akik előkelőbbnek akartak látszani, mint amilyenek voltak. Németh öniróniájának remeklése az utolsó fölvonás kezdő jelenete: a jólételháritó bizottság nemes szellemű első ülését disznótoros tivornyába fullasztó Tölcséryné vezekel ura és parancsolója előtt. Nem nehéz fölismerni - kivált az életrajzi jegyzetek ismeretében - hogy hányszor kellett hasonló komédiákkal elhitetni a szerzővel: nem azt látja, amit lát, nem azt ette, amit evett, s nem abból a pénzből került, amit ő nemes célokra szánt. Tölcséryné ha-zugsága -, kivált Spányik Éva előadásában - bocsánatkérő tréfa a családféltő asszonyok irányában, s kíméletlen öngűny az irreális moralizálók ellen, azaz önmaga karikatúrává rajzolt magatartását mutatja itt a szerző. A többi jelenet azonban hangsúlyozás, kiemelések hiányában összemosódik, valóban csak a végső csattanó kissé terjedelmesre sikerült előjátékának hat. Így nem tölti be fergeteges esélyeit a disznó-gyűrűjéről mondott felvonászáró poén (pedig ez a vaskosabb célzás nem jellemző a szerzőre, s valószínű, hogy a szatírai, a durvább színek végett engedte meg magának), el-sikkad a Tölcséry lány és a szomszéd böl-lér fiának kis flörtje is, amiben pedig ott motoz Németh László más irányú önbí-rálata: a fiatalabb nemzedék szemszögéből is maga ellen villantja a gűnyt.

Aki viszont örvideni tud annak, hogy eleven figurákat láthat, ismerhet meg avagy ismerhet föl, az mégsem unatkozik az előadáson. Hiszen, ha villanások-ra is, de minden színésznek megvan az esélye rá, hogy egész jellemeket formáljon. Dávid Kiss Ferenc - sajnos botladozó szövegmondással - Varga Tóni alakjában azt a mindenkori rajongót jelenítet-te meg, akinek imádata tárgya - a Nagy Ember - bármilyen homályos eszmét ad is elő, boldogan visszhangozza, sőt értelmezi. Párja Berkes, aki sedre igyekezet-tel, kisebb absztraháló képességgel, ám annál nagyobb gyakorlati érzékkel mind-járt „mozgalommá” is terebélyesíti a föl-merült gondolatfoszlányt. Dobák Lajos sebes mozgással - mely mindig előtte jár a megértett eszmének - kitűnően tud-

ta érzékeltetni a buzgó tanítvány helyezkedő igyekezetét, a nélkülözhetetlen ember blöfföktől sem idegen készségeskedését. Czeglédi Sándor az eszperantista vidéki csodabogár epizódnyi szerepében remekelt. Esett kis figurája, szárnyalásokról lekéső buzgalma fájdalmasan igazolta: mit jelent egy Csomorkánynál is kisebb helyen egyedül tudni eszperantóul, s mit, ha erre a tudásra végre-valahára szüksége van a többieknek. Tornyai doktort, a közintézmények létesítésével köz-életi szereplést, netán közhivatalt, uram bocsá: képviselőiséget is becserkésző karrierista orvost Györffy László elevenítette meg, könnyedén s kissé galambszürkébb-nek öltöztetve, mint ilyen kisvárosban és ilyen időktben a figura járhatott. A legháládatlanabb férfiszerep Szoboszlay Sándornak, Tölcsey megjelenítőjének jutott. Megváltó' mosollyal kellett viselnie a szellemi fárosz lábainál nyüzsgő rajongók oktalanságát hosszú negyedórákon keresztül, míg szerényen - s mennyire őszinte álszerényen! - ismét és újra el kellett hintenie a mélyen átgondolt naivságot. Dicsérje Szoboszlay Sándor játéktelligenciáját, hogy ilyen föltételek mellett is mindvégig főszereplő tudott maradni. Egyéniségének súlya pillanatra se, szöveg nélkül se vesztett jelentőségéből. leghálásabb férfiszerepet Vajda Károly alakíthatta: Mr. Brown volt, az idegenbe szakadt hazánkfia, aki most az amerikai ajándécsomagok elosztására felügyel. A figurát ugyan bohózatig menő tónusban rajzolta meg, de ez nem vált a színházi mulatság sérelmére. Egyszerre volt praktikus amerikai kispolgár és nagyképű hazalátogató, hálás unokaöcs (deportálásba hurcolt nagynénje végakarata szerint részesíti Tölcseyeket előnyökben ruhaosztáskor) és érzelgősséget nem ismerő kereskedő. Kivagyiság és okosság úgy tudott keveredni játékában, hogy rokonszenvünket mindvégig meg-őrizte. Spányik Éva emlékezetes jelene-tét már fentebb említettük. Igaza volt egyik bírálójának: úgy játszott, mintha *egy* igazi Németh László-darabban játszott volna. De úgy tetszik, Spányik Évának volt igaza. Egyfelől, mert *ez valóban* Németh László-darab volt. Másfelől nem azért játszott szerepét halálosan komolyan, mert korábbi Németh-hősnők tragikus maszkja reá merevedett, hanem azért, mert tudta, hogy ennek a figurának eredendő humora akkor tűnik elő, ha humorizálás nélkül formálja meg. A jelenet arról szól, hogy a bűnös asszony, a meg-tévedt anya térden állva esdekel urának,

amiért az ólujukba tévedt sertést levágta, s a hurkát-kolbászt-sülteket fölszolgálni merészelt a vendégeknél. Sőt: még asszony két hitvesének is tányérjára csempészett néhány jobb falatot. 1 lát mit érdemelhet az az asszony, aki ennyire vetemedik? - Jól tudta Spányik Éva, hogy mit céloz ez a jelenet, s mi ennek valódi fonákja. Nem a nézővel összekacsintó komédiázás, hanem a könnyekig őszinte rimánkodás. Úgy igazán leleplező, úgy fájdalmasan metsző, s csakis úgy fordítható a szatíra középpontjában álló Tölcsey-Németh ellen. Értette a szerzőt.

Az egész játék folyamán csillogó alakításra nyílt módja Meszléry Juditnak.

tetye-tutya Varga tűzrólpattant feleségét játszotta, aki ugyan praktikus eszű, józan asszony, de a nagy szervekdedéssel együtt járó szereplési viszketegségben kissé maga is megkótyagosodik. Ekes példája ez a figura annak, hogy Németh László milyen jól ismerte szépasszony rajongói kapacitását mind szellemi teljesítmény, mind hiúság dolgában. Hiszen Pata asszony mindaddig eszén van, amíg nem kell féltennie a vonzó asszonynak fönttartott státusát. De mihelyt megjelenik Miss Gordon, már hiúságának rabja ő is. Miss Gordonként Dobos Ildikó alighanem pályája legnehezebb szerepét játszhatta. Nem mintha tehetséggel nem győzte volna, hanem inkább: a szerep nem győzte őt. Végig angolul kellett beszélnie, s gesztusokkal kifejeznie azt, amiről az angolul nem értő közönséget mégiscsak tájékoztatni kellett. Úgy hiszem, a szerző maga keresett volna jobb megoldást, ha látja, hogy a még--oly nagy erőfeszítés dacára is milyen kicsiny hatáskörrel válik dramaturgiailag értékesíthetővé ez a szerep.

Tizedik Németh László-premierje volt ez a veszprémi társulatnak. Nem tudom, a premierközönség, amely nyilván már hajlékonyan tudja követni a korábbi darabok alapján a sajátos nehéz szöveget, mint ünnepelte az együtttest. Én közel a harmincadik előadáshoz, Celldömölkön láttam a darabot, kisszámú, de lelkes közönség körében.

Németh László: Harc a jólét ellen (veszprémi Petőfi Színház.)

Rendezte: Horvai István m. v. *Díszlettervező:* Fehér Miklós m. *Jelmeztervező:* Hruby Mária.

Szereplők: Szoboszlay Sándor, Spányik Éva, Csizmadia Gabi, Dávid Kiss Ferenc, Meszléry Judit, Dobák Lajos, Györffy László, Czeglédi Sándor, Vajda Károly, Dobos Ildikó, Bakody József, Szikra József, Arva László, Háromszéki Péter, Monori Balázs.

BALOGH TIBOR

Egy vidéki üvegház lakói

**Az Elveszett paradicsom
Kecskeméten**

Ezerkilencszáznyolcvanegy augusztus tizenharmadikán ismét körülvette a magyar irodalma reprezentáló sokadalom azt a másfél négyzetméternyi földterületet amelyről húsz esztendővel ezelőtt a temetkezési hivatal megfellebbezhetetlenül fogalmazta meg a határozatot egy kategorikus fejtáblán: ez Sarkadi Imre író nyughelye Ám bármily gyakorlata legyen is a temetkezési hivatalnak az efféle, megfellebbezhetetlen kijelentésekben, maga sem gondolhatta akkor, hogy ítélete mindmáig az egyetlen objektív irodalomtörténeti értékelés lesz arról a művésztől, akinek halála avagy: kivonulása a létezésből alighanem örökre megfejtethetlen talány marad.

Most lehetne hatvanéves Sarkadi Imre, s már húsz esztendeje nincs közöttünk. Munkáiról az elmúlt két évtized során temérdek Temzés jelent meg, íródott róla egy valomás- és egy életrajzi kötet, s készült számos disszertáció. Sírkövátvátásán azonban Csaplár Vilmos beszédének hallatán megerősödött bennem a meggyőződés, hogy erről az életműről ma sem tudunk lényegesen többet, mint amennyit 1961-ben tudott ama néhány barát, akiket olyan hirtelen hagyott magukra azon a tragikus emlékezetű estén. Valószínűleg azért nem gazdagodhatott, mélyülhetett Sarkadi-képünk az eltelt, kisebb történelemnyi idő alatt, mert az életműnek ettől a végzetes pillanattól fogva a halál lett a szubsztanciája, pontosabban: a halál oka vált a róla alkotott esztétikai ítéletek fundamentumává, s az marad máig is.

Azok ugyanis, akik egykor - más, előző korok művészeinek sorsa példáján könnyű tollal teremtettek egyenes összefüggést az önpusztítás és a társadalmi deformáció között, most, a kínáló analógiák kísértetétől riadtan, igyekeztek megfosztani a tragikus zuhanás elkövetőjét attól a képességtől, amelynek birtokában a végső mozdulat pillanatában esetleg a szabad akarata szerint cselekedhetett Ugyanakkor mások, a vak véletlen lehetőségét kizárva, a társadalmi-emberi konstellációk eltérhetlenségének tudatos kifejezését vélték felis-